

Rapport

HET REFERENDUM OVER DE ASSOCIATIE- OVEREENKOMST MET OEKRAÏNE

Slotpeiling I&O Research

31 maart 2016

COLOFON

Uitgave

I&O Research
Zuiderval 70
Postbus 563
7500 AN Enschede

Rapportnummer

2016/35

Datum

31 maart 2016

Auteurs

Peter Kanne
Laurens Klein Kranenburg

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	5
2. Samenvatting slotpeiling I&O Research	7
3. Kennis	10
3.1 Bekendheid referendum neemt niet verder toe.....	10
3.2 Kennis van onderwerpen Associatieverdrag wel toegenomen	10
3.3 Kennis van inhoud licht gegroeid: 36 procent redelijk op de hoogte	11
4. Stemgedrag	13
4.1 Opkomstintentie stijgt, of drempel gehaald wordt blijft ongewis	13
4.2 Verhouding voor (43 procent)/tegen (57 procent) stabiel	14
4.3 Versterking Oekraïense economie en democratie redenen om voor te stemmen	20
4.4 Angst voor corruptie voert bij tegenstanders de boventoon	21
4.5 Tegengestelde perceptie van gevolgen overeenkomst in voor- en tegenkamp	22
4.6 Verwachtingen en gevolgen van de uitslag	23
5. Onderzoeksverantwoording	26

1

HOOFDSTUK

Inleiding

1. Inleiding

Op 6 april 2016 zal in Nederland een referendum worden gehouden over de ratificatie van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne. Met de Associatieovereenkomst worden de politieke en economische banden tussen de EU en Oekraïne verstevigd, onder andere door het wegnemen van handelsbelemmeringen en het versterken van de democratische rechtsstaat in Oekraïne.

De vraag die aan kiezers tijdens het referendum wordt voorgelegd, luidt:

Bent u voor of tegen de wet tot goedkeuring van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne?

I&O Research voerde van vrijdag 25 tot en met maandag 28 maart 2016 een vijfde peiling uit naar de opvattingen van Nederlanders met betrekking tot dit referendum. Hieraan namen 2.382 Nederlanders van 18 jaar en ouder deel. Eerdere onderzoeken zijn uitgevoerd in december 2015, januari, februari en begin maart 2016.

In hoofdstuk 2 worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek samengevat. Hoofdstuk 3 bevat onderzoeksresultaten over de kennis van Nederlanders van het Associatieverdrag. Hoofdstuk 4 gaat over het (voorgenomen) stemgedrag van Nederlanders, waaronder opkomstintentie, de verhouding voor- en tegenstanders en de motieven om voor of tegen te stemmen. In hoofdstuk 5 volgt ten slotte een nadere onderzoeksverantwoording.

2

HOOFDSTUK

Samenvatting slotpeiling I&O Research

2. Samenvatting slotpeiling I&O Research

Bekendheid Oekraïne-referendum neemt niet verder toe

De helft van alle kiezers zegt vaak tot zeer vaak gehoord te hebben dat er een referendum plaatsvindt over de Associatieovereenkomst tussen de EU en Oekraïne, maar deze wetenschap is de afgelopen drie weken niet verder toegenomen. De kennis van de inhoud van de Associatieovereenkomst blijft zeer gering: 3 procent omschrijft zijn eigen kennis als 'goed', 33 procent zegt 'ongeveer' te weten wat er in de Associatieovereenkomst staat. Bijna tweederde heeft op dit moment (eind maart) nauwelijks een beeld van de inhoud van het verdrag.

Opkomstintentie stijgt, of drempel gehaald wordt blijft ongewis

Het referendum leidt tot een geldig advies bij een opkomst van minimaal 30 procent van de kiesgerechtigde burgers. Op dit moment zegt 43 procent 'zeker' te gaan stemmen. We weten echter dat hier een overschatting in zit, waardoor we op basis van dit onderzoek niet met zekerheid kunnen zeggen of de drempel van 30 procent gehaald wordt. Het heeft er wel alle schijn van dat de opkomst in de buurt van of boven de 30 procent zal uitkomen.

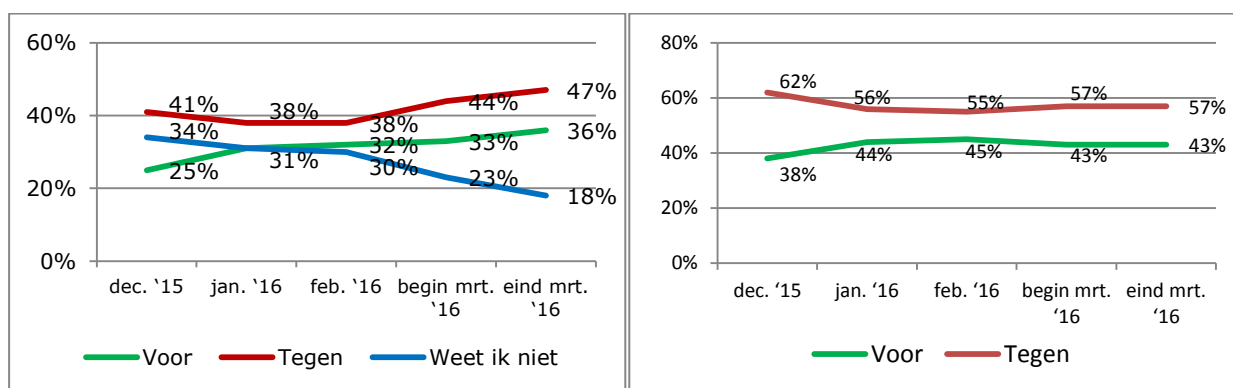
Verhouding voor/tegen stabiel: 43/57 procent

Op dit moment (eind maart¹) heeft het tegenkamp een duidelijke voorsprong: 57 procent van degenen die gaan stemmen en een keuze hebben gemaakt zegt *tegen* te gaan stemmen, 43 procent stemt *voor*.² Rekening houdend met statistische onnauwkeurigheidsmarges (+/- 3%) zou op dit moment tussen 54 en 60 procent *tegen* stemmen. In feite is deze verhouding al sinds januari 2016 stabiel.

Stel dat u vandaag zou moeten stemmen in het referendum, zou u dan voor of tegen de wet tot goedkeuring van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne stemmen?

Inclusief "Weet ik niet"

Exclusief "Weet ik niet"

i&o
research

¹ Het onderzoek vond plaats van vrijdag 25 maart tot en met maandag 28 maart 2016.

² Bij een betrouwbaarheid van 95% en een netto n van 1344 (alleen voor- en tegenstemmers) bedraagt de foutmarge 2,6%. De foutmarge is een zuiver statistische onnauwkeurigheidsmarge. Als deze steekproef op een vergelijkbare manier 100 keer zou worden herhaald, dan zou het bijbehorende betrouwbaarheidsinterval in 95 van de 100 gevallen het populatiepercentage bevatten. Anders gezegd: met een betrouwbaarheid van 95 procent ligt het percentage tegenstanders tussen 54 en 60 procent.

Vanzelfsprekend zijn 'events' in de periode nadat dit onderzoek is uitgevoerd (debatten, gebeurtenissen tijdens de campagne, mediaberichtgeving, berichten over peilingen) hierin niet meegenomen.

Lager en middelbaar opgeleiden, PVV- en SP-kiezers stemmen tegen

Van de hoger opgeleiden is bijna tweederde van plan voor te stemmen, onder middelbaar en lager opgeleiden is dat omgekeerd: bijna tweederde stemt tegen.

PVV- en SP-stemmers zijn in ruime meerderheid tegen de Associatieovereenkomst. Kiezers van PvdA, GroenLinks en D66 zijn in ruime meerderheid voor. Bij de ChristenUnie en de VVD is het verschil tussen het voor- en tegenkamp erg klein.

Twijfelaars bevinden zich met name onder aanhangers van CDA en VVD.

'Strategisch opkomstgedrag' speelt bij klein deel voorstanders een rol

Van alle kiezers zegt 5 procent de opkomst op de verkiezingsdag in de gaten te houden en het daarvan af laten te hangen of zij alsnog gaan stemmen. Als de drempel lijkt te worden gehaald, gaan ze hun stem uitbrengen, anders niet. Het zijn vooral de voorstanders die twijfelen of ze gaan stemmen (ze zeggen *waarschijnlijk wel* of *waarschijnlijk niet* te gaan stemmen), die hun stem laten afhangen van de opkomst. Van degenen die *waarschijnlijk wel* zeggen te gaan stemmen en *voor* zouden stemmen, zegt 17 procent deze tactiek toe te gaan passen. Onder degenen die nu zeggen *waarschijnlijk niet* te gaan stemmen – maar als ze naar de stembus zouden gaan *voor* zouden stemmen – is dat maar liefst 29 procent.

Tegenstanders: angst voor corruptie

Degenen die van plan zijn tegen te gaan stemmen op 6 april doen dat omdat ze Oekraïne zien als een corrupt land, waarmee beter niet samengewerkt kan worden. Een tweede reden is dat tegenstanders 'helemaal geen voordelen van de overeenkomst' zien. Verder denken tegenstemmers dat door het Associatieverdrag een Oekraïens lidmaatschap van de EU dichterbij zou komen.

Voorstanders: versterking Oekraïense economie en democratie

'Economische voordelen voor Oekraïne' en 'versterking van de democratie in Oekraïne' zijn de twee meest genoemde redenen om *voor* te stemmen.

Volgens tegenstanders profiteren gewone Oekraïners niet van Associatieverdrag

Opvallend is hoezeer voor- en tegenstanders van mening verschillen over de welvaartseffecten voor (gewone) Oekraïners. Van de voorstanders denkt 62 procent dat de welvaart van *gewone* Oekraïners zal toenemen als gevolg van de Associatieovereenkomst, onder tegenstanders is dat slechts 15 procent. Omgekeerd denkt 75 procent van de tegenstanders dat door het Associatieverdrag 'de welvaart van de *rijkste* Oekraïners zal toenemen'. Deze verwachting leeft onder 39 procent van de voorstanders.

Helft Nederlanders denkt dat regering Associatieverdrag toch zal ratificeren bij tegenstem

Bijna de helft (46 procent) van de Nederlanders denkt dat het 'tegen'-kamp gaat winnen, ongeveer een derde (17 procent) denkt dat het 'voor' gaat winnen.

Zes op de tien kiezers (59 procent) vinden dat 'de regering de uitslag moet volgen' als de opkomstdrempel van 30 procent gehaald wordt.

Echter, slechts een klein deel (6 procent) verwacht dat de Nederlandse regering de uitslag zal respecteren en het verdrag niet zal ratificeren bij een overwinning van het tegenkamp (bij minstens 30 procent opkomst). De helft van alle kiezers (49 procent) denkt dat de regering toch zal instemmen met het Associatieverdrag, ook als het tegenkamp wint. Deze verwachting leeft het meest onder de tegenstanders (66 procent denkt dat de regering het Associatieverdrag hoe dan ook zal ondertekenen). Eén op de zes Nederlanders verwacht dat de regering de uitslag overneemt en opnieuw gaat onderhandelen met de EU en Oekraïne. De rest denkt dat er een andere oplossing wordt gezocht of weet het niet.

3

HOOFDSTUK

Kennis

3. Kennis

3.1 Bekendheid referendum neemt niet verder toe

De bekendheid met het referendum is in maart duidelijk hoger dan bij de eerste meting in december 2015. Nu heeft grofweg de helft (48 procent) tamelijk tot zeer vaak iets gelezen of gehoord over het Oekraïne-referendum, tegen rond de 40 procent in eerdere metingen. De campagne lijkt nu meer Nederlanders dan voorheen te bereiken, maar er is steeds ook nog een aanzienlijke groep (45 procent) die 'niet zo vaak' iets heeft gelezen of gehoord.

Tabel 3.1

Op 6 april 2016 vindt een referendum plaats over de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne. Hoe vaak hebt u in de media iets gelezen of gehoord over dit referendum? (basis: allen, n=2.382 tot n=3.490)

	DEC. 2015	JAN. 2016	FEB. 2016	MRT. 2016	EIND MRT. 2016
Zeer vaak	8%	6%	8%	13%	11%
Tamelijk vaak	32%	33%	32%	43%	37%
Niet zo vaak	42%	47%	44%	37%	45%
Nooit	15%	12%	12%	5%	5%
Weet ik niet	4%	3%	4%	2%	3%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%	100%

3.2 Kennis van onderwerpen Associatieverdrag wel toegenomen

De (zelf gerapporteerde) kennis over 'welke onderwerpen in de Associatieovereenkomst aan de orde komen' is gestegen van 26 procent in december naar 44 procent eind maart. Deze ontwikkeling beperkte zich in eerste instantie tot middelbaar en hoger opgeleiden, maar in de afgelopen maand zijn ook lager opgeleiden beter op de hoogte geraakt van de inhoud van het Associatieverdrag.

Tabel 3.2

Weet u welke onderwerpen in de Associatieovereenkomst aan de orde komen (% ja, n=2.382 tot n=3.490)

	DEC. 2015	MRT. 2016	EIND MRT. 2016
Laag	20%	22%	37%
Middelbaar	21%	31%	44%
Hoog	30%	46%	55%
GEMIDDELD	26%	37%	44%

3.3 Kennis van inhoud licht gegroeid: 36 procent redelijk op de hoogte

Vragen we verder naar hoe men de eigen kennis van de Associatieovereenkomst met Oekraïne inschat, blijkt maar een gering deel (3 procent) zijn eigen kennis als 'goed' te omschrijven. Begin maart zagen we een vergelijkbaar klein percentage (2 procent). De groep die 'ongeveer' weet wat er in de Associatieovereenkomst staat, is niettemin gegroeid van 20 procent begin maart naar 33 procent nu. Ruim een derde van de Nederlanders heeft op dit moment dus een redelijk beeld van de inhoud van het verdrag.

Tabel 3.3

Hoe zou u uw kennis van de Associatieovereenkomst met Oekraïne omschrijven? (n=2.381 tot n=2.509)

	BEGIN MAART 2016	EIND MAART 2016
Ik weet ... wat er in de Associatieovereenkomst staat		
... goed	2%	3%
... ongeveer	20%	33%
... een heel klein beetje	48%	39%
... helemaal niet	30%	25%
TOTAAL	100%	100%

4

HOOFDSTUK

Stemgedrag

4. Stemgedrag

4.1 Opkomstintentie stijgt, of drempel gehaald wordt blijft ongewis

Het referendum leidt tot een geldig advies bij een opkomst van minimaal 30 procent van de kiesgerechtigde burgers.³ Indien deze drempel niet wordt gehaald, wordt het Associatieverdrag sowieso door Nederland geratificeerd. We vroegen de kiezers of ze van plan zijn te gaan stemmen bij dit referendum. Het percentage 'zeker wel van plan te gaan stemmen' is doorgaans een indicatie voor de daadwerkelijke opkomst, al weten we ook dat hier een overschatting in zit.⁴

Op dit moment (eind maart) zegt 43 procent 'zeker' te gaan stemmen. Begin maart was dit 37 procent, en in februari 32 procent. Hoewel de opkomstintentie dus stijgt en de 'zekere opkomstintentie' nu boven de drempel van 30 procent uitkomt, blijft het vanwege het genoemde overschattingseffect en mogelijke gebeurtenissen tijdens de rest van de campagne onzeker of de opkomstdrempel van 30 procent wordt gehaald. Op basis van dit onderzoek kunnen we hier nog steeds geen voorspelling over doen, al lijkt het erop, met nog minder dan een week te gaan, dat de opkomst in de buurt van de 30 procent zal komen.

Tabel 4.1

Bent u van plan om te gaan stemmen bij dit referendum over de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne? (basis: allen, n=2.382 tot n=3.490)

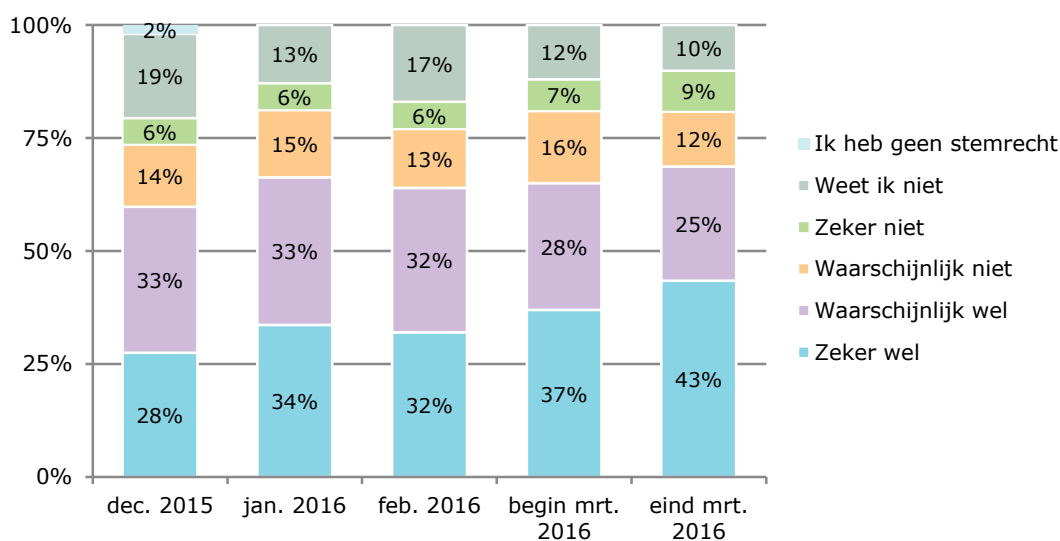
	DEC. 2015	JAN. 2016	FEB. 2016	MRT. 2016	EIND MRT. 2016
Zeker wel	28%	34%	32%	37%	43%
Waarschijnlijk wel	33%	33%	32%	28%	25%
Waarschijnlijk niet	14%	15%	13%	16%	12%
Zeker niet	6%	6%	6%	7%	9%
Weet ik niet / wil ik niet zeggen	17%	13%	17%	12%	10%
Ik heb geen stemrecht	2%	0%	0%	0%	0%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%	100%

³ Zie artikel 3 van de Wet raadgevend referendum: "De uitslag van een referendum geldt als een raadgevende uitspraak tot afwijzing, indien een meerderheid zich in afwijzende zin uitspreekt en de opkomst bij het referendum ten minste dertig procent van het totale aantal kiesgerechtigden bedraagt."

⁴ Aangezien deelnemers aan onderzoek een hogere politieke betrokkenheid hebben dan de gemiddelde kiezer zijn zij ook eerder geneigd op te komen bij verkiezingen. Bij onze slotpeiling m.b.t. de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2015 zei 72 procent 'zeker' te gaan stemmen. In werkelijkheid was de opkomst 48 procent.

Figuur 4.1

Bent u van plan om te gaan stemmen bij dit referendum over de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne? (basis: allen, n=2.382 tot n=3.490)

4.2 Verhouding voor (43 procent)/tegen (57 procent) stabiel

Het aandeel Nederlanders dat van plan is te gaan stemmen maar het nog niet weet, is geleidelijk gedaald van 34 procent in december naar 18 procent nu. Laten we de categorie "weet ik niet" buiten beschouwing, dan is de verhouding voor/tegen onveranderd ten opzichte van begin maart: 43 procent zou *voor* stemmen en 57 procent *tegen*. De kiezers die het in de vorige meting nog niet wisten, hebben zich gelijkmatig verdeeld over het voor- en het tegenkamp.

In feite is deze verhouding heel 2016 al stabiel (rekening houdend met nauwkeurigheidsmarges).

Tabel 4.2

Stel dat u vandaag zou moeten stemmen in het referendum, zou u dan voor of tegen de wet tot goedkeuring van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne stemmen?

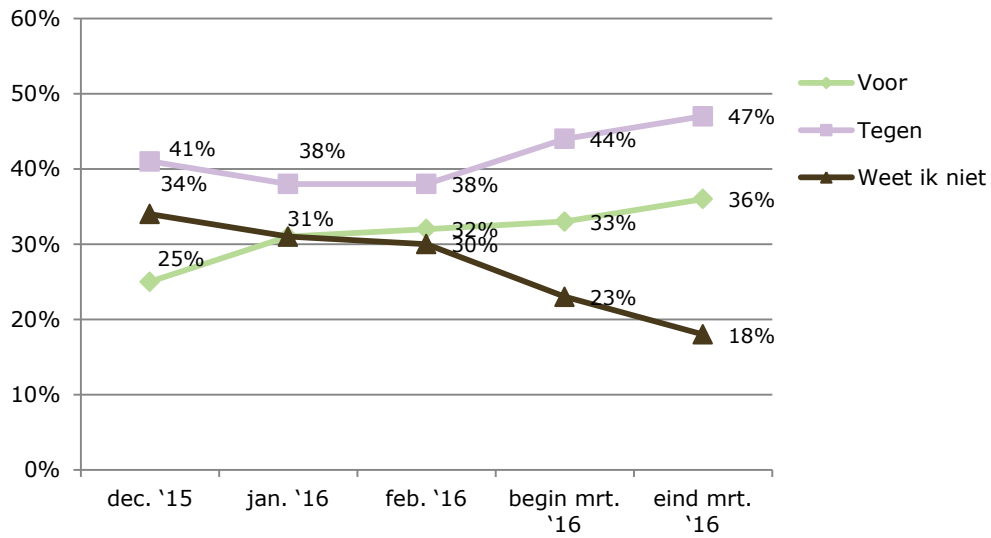
(basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen, n=1.536 tot n=2.148)

	DEC. '15	JAN. '16	FEB. '16	MRT. '16	EIND MRT. '16	DEC. '15	JAN. '16	FEB. '16	MRT. '16	EIND MRT. '16
	Inclusief "Weet ik niet"					Exclusief "Weet ik niet"				
Voor	25%	31%	32%	33%	36%	38%	44%	45%	43%	43%
Tegen	41%	38%	38%	44%	47%	62%	56%	55%	57%	57%
Weet ik niet	34%	31%	30%	23%	18%	-	-	-	-	-
TOTAAL	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

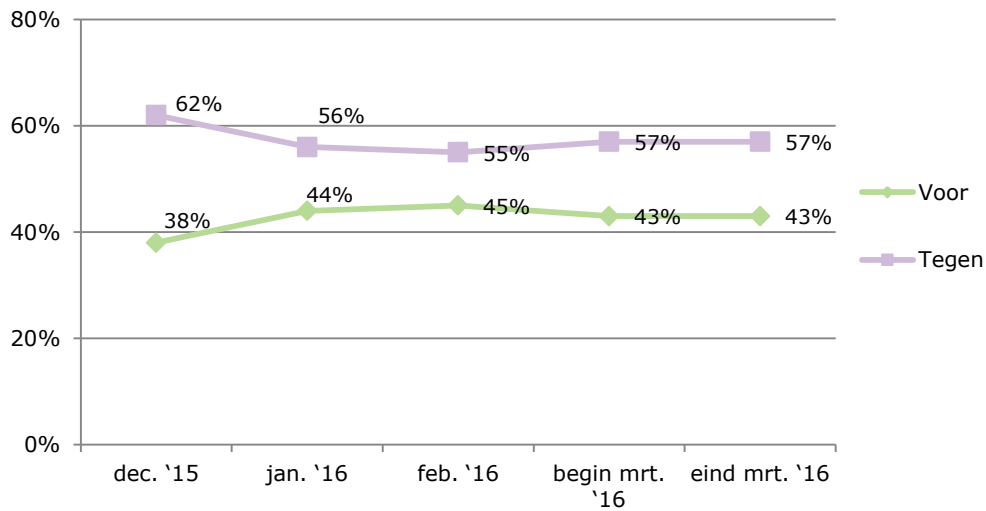
Figuur 4.2

Voorgenomen stemgedrag (basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen, n=1.536 tot n=2.148)

Inclusief "Weet ik niet"

Exclusief "Weet ik niet"

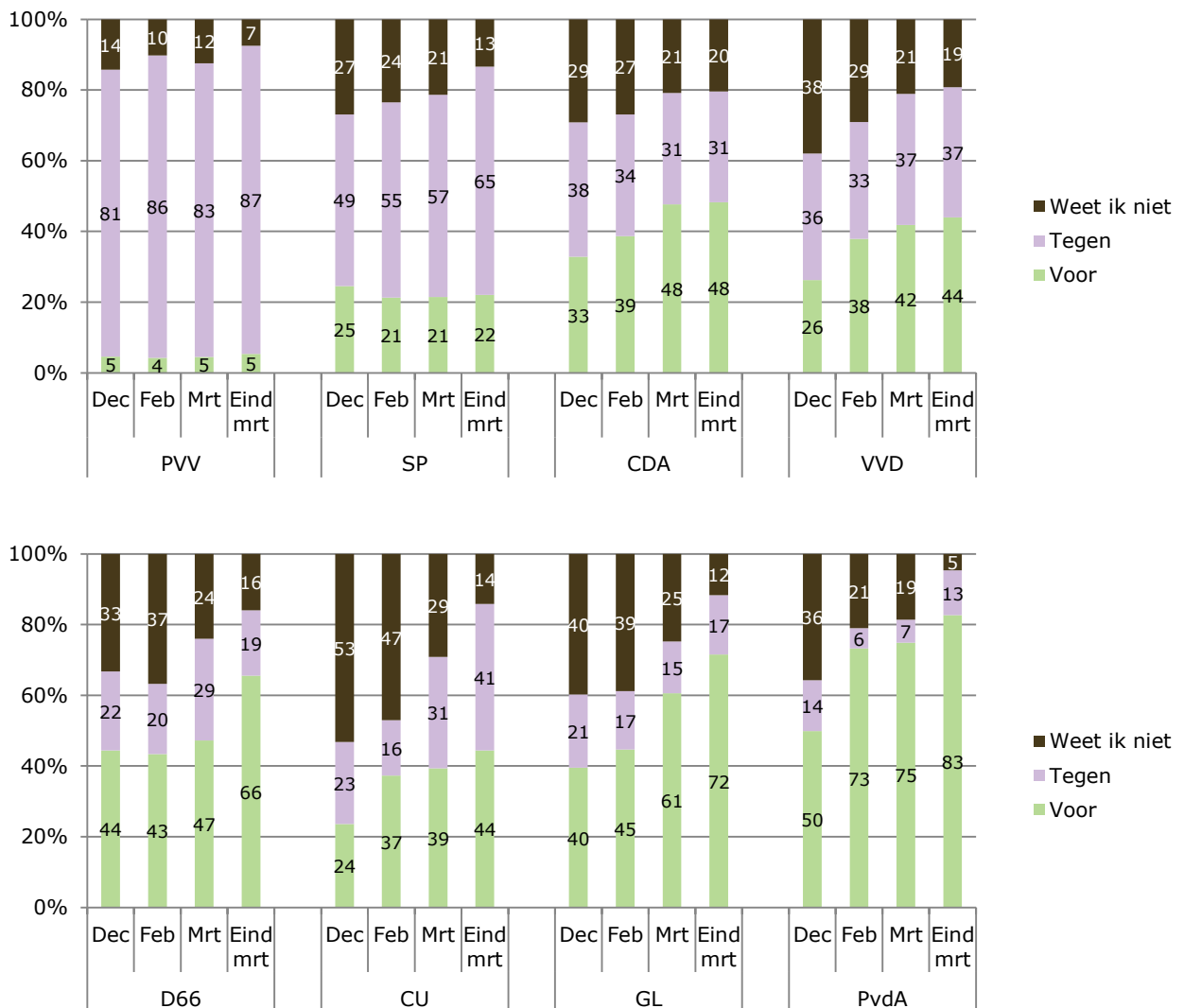
PVV- en SP-stemmers zijn in ruime meerderheid tegen de Associatieovereenkomst (figuur 4.3). Dit beeld is niet erg veranderd ten opzichte van eerdere metingen. Wel zijn de SP-kiezers nog iets meer tegen dan begin maart.

Kiezers van PvdA, GL, D66 en CDA zijn per saldo voor; vooral onder D66-stemmers is dit nog toegenomen.

Bij de ChristenUnie en de VVD is het verschil tussen het voor- en tegenkamp kleiner: respectievelijk 3 en 7 procent in het voordeel van het voorkamp. Twijfelaars bevinden zich met name onder aanhangers van het CDA (20 procent) en de VVD (19 procent).

Figuur 4.3

Voorgenomen stemgedrag referendum naar huidige politieke voorkeur Tweede Kamer (%)

Stemgedrag naar opleiding

Naarmate men lager opgeleid is, is men vaker van plan *tegen* te stemmen; hoger opgeleiden stemmen vaker *voor*. Ten opzichte van begin maart is dit nauwelijks veranderd.

Van de hoger opgeleiden is bijna tweederde van plan voor te stemmen, onder middelbaar en lager opgeleiden is dat omgekeerd: bijna tweederde stemt tegen, een derde stemt voor.

Tegenstanders meer gemotiveerd om naar de stembus te gaan

De tegenstanders zijn stelliger in hun voornemen om te gaan stemmen dan degenen die voor zouden gaan stemmen. Van degenen die 'zeker' gaan stemmen, zou 62 procent tegen stemmen. Onder de groep die 'waarschijnlijk' gaat stemmen, is men nipt 'voor' (53 procent).

Tabel 4.3

Voorgenomen stemgedrag bij Oekraïne-referendum naar opkomsttentie (%)

	ZEKER WEL	WAARSCHIJNIJK WEL	TOTAAL	ZEKER WEL	WAARSCHIJNIJK WEL	TOTAAL
	Inclusief "Weet ik niet"			Exclusief "Weet ik niet"		
Voor	34%	38%	36%	38%	53%	43%
Tegen	55%	33%	47%	62%	47%	57%
Weet ik niet	11%	29%	18%	-	-	-
TOTAAL	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tegenstanders stelliger in hun voornemen om tegen te stemmen

Aan degenen die zeker of waarschijnlijk gaan stemmen, is ook gevraagd hoe zeker zij zijn van hun stemkeuze. Van de voorstanders zegt driekwart (75 procent) 'zeker' voor te gaan stemmen. Onder de tegenstanders van het Associatieverdrag gaat 85 procent 'zeker' tegenstemmen. Tegenstanders zijn dus relatief meer overtuigd van hun stem dan voorstanders. Anders gezegd: voorstanders overwegen per saldo vaker een tegenstem dan dat tegenstanders nog overwegen om voor te stemmen.

Onder de groep die nog niet weet wat te stemmen, is men meer geneigd naar een voor (30 procent) dan een tegen (20 procent).

Tabel 4.4

Zekerheid stemkeuze naar voorgenomen stemgedrag (basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen, n=1.630)

	VOOR	TEGEN	WEET NIET	TOTAAL
Ik ga zeker VOOR stemmen	75%	-	-	27%
Ik neig naar een stem VOOR, maar het kan ook nog tegen worden	25%	-	30%	14%
Ik neig naar een stem TEGEN, maar het kan ook nog voor worden	-	15%	20%	11%
Ik ga zeker TEGEN stemmen	-	85%	-	40%
Ik weet het echt nog niet	-	-	50%	9%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%

'Strategisch opkomstgedrag' speelt bij klein deel voorstanders een rol

Van alle kiezers zegt 5 procent de opkomst op verkiezingsdag in de gaten te houden en het daarvan af te laten hangen of zij alsnog gaan stemmen. Als de drempel lijkt te worden gehaald, dan zouden zij hun stem uitbrengen, anders niet. Door weg te blijven zouden zij eraan kunnen bijdragen dat de opkomst onder de drempel van 30 procent blijft, waardoor de uitslag niet tot een geldig advies leidt.

Het 'strategisch opkomen' wordt met name overwogen door degenen die nog twifelen of ze gaan stemmen. Het zijn vooral de voorstanders die nu zeggen *waarschijnlijk wel* of *waarschijnlijk niet* te gaan stemmen, die op deze manier de opkomst in de gaten gaan houden. Van degenen die waarschijnlijk wel zeggen te stemmen en dan voor zouden stemmen, zegt 17 procent deze tactiek toe te gaan passen. Onder degenen die nu zeggen waarschijnlijk niet te gaan stemmen, (maar als ze naar de stembus zouden gaan *voor* zouden stemmen), is dat maar liefst 29 procent (zie tabel 4.6).

Tabel 4.5

In hoeverre speelt de verwachte opkomst mee in uw beslissing wel of niet te gaan stemmen?
(basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen, n=1.630)

Stemvoorkeur →	ZOU ZEKER OF WAARSCHIJNLIJK STEMMEN				Allen Inclusief niet-stemmers
	Voor	Tegen	Weet niet	Subtotaal	
Ik ga zeker stemmen, ongeacht de opkomst	84%	90%	67%	84%	58%
Als de drempel gehaald lijkt te worden op woensdag 6 april ga ik stemmen, anders niet	7%	2%	3%	4%	5%
Ik weet niet of ik ga stemmen, maar houd geen rekening met de opkomst	7%	7%	23%	10%	18%
Ik ga niet stemmen en houd geen rekening met de opkomst	0%	0%	0%	0%	12%
Ik weet het echt nog niet	2%	1%	7%	2%	7%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%	100%

Tabel 4.6

In hoeverre speelt de verwachte opkomst mee in uw beslissing wel of niet te gaan stemmen? (naar opkomstintentie)

	ZEKER WEL	WAARSCHIJNLIJK WEL	WAARSCHIJNLIJK NIET	ZEKER NIET	WEET NIET	TOTAAL
Ik ga zeker stemmen, ongeacht de opkomst	98%	60%	1%	0%	7%	58%
Als de drempel gehaald lijkt te worden op woensdag 6 april ga ik stemmen, anders niet	1%	9%	11%	2%	8%	5%
Ik weet niet of ik ga stemmen, maar houd geen rekening met de opkomst	0%	26%	55%	2%	38%	18%
Ik ga niet stemmen en houd geen rekening met de opkomst	0%	0%	23%	93%	3%	12%
Ik weet het echt nog niet	0%	5%	10%	3%	43%	7%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tabel 4.7

In hoeverre speelt de verwachte opkomst mee in uw beslissing wel of niet te gaan stemmen? (naar opkomstintentie en voorgenomen stemgedrag)

	WAARSCHIJNLIJK WEL STEMMEN		WAARSCHIJNLIJK NIET STEMMEN ⁵	
	Voor (N=229)	Tegen (N=202)	Voor (N=79)	Tegen (N=88)
Ik ga zeker stemmen, ongeacht de opkomst	61%	67%	0%	1%
Als de drempel gehaald lijkt te worden op woensdag 6 april ga ik stemmen, anders niet	17%	5%	29%	9%
Ik weet niet of ik ga stemmen, maar houd geen rekening met de opkomst	18%	27%	44%	51%
Ik ga niet stemmen en houd geen rekening met de opkomst	0%	0%	23%	30%
Ik weet het echt nog niet	4%	1%	4%	9%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%

⁵ Aan degenen die 'waarschijnlijk niet' zouden gaan stemmen, is de vraag gesteld: "Stel dat het verplicht zou zijn om te gaan stemmen. Zou u dan voor of tegen de wet tot goedkeuring van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne stemmen?"

4.3 Versterking Oekraïense economie en democratie redenen om voor te stemmen

Aan zowel voor- als tegenstanders van het Associatieverdrag is gevraagd waarom zij (op dit moment) voor of tegen zouden stemmen. Zij kregen hierbij een blok met zestien uitspraken in willekeurige volgorde voorgelegd. Net als begin maart zijn "economische voordelen voor Oekraïne" (47 procent) de meest genoemde reden om voor te stemmen. Ook de versterking van de democratie in Oekraïne (45 procent) is een belangrijke reden om voor het Associatieverdrag te stemmen.

Er is weinig verandering in de stemmotieven ten opzichte van begin maart. Het enige significante verschil betreft het percentage voorstanders dat zegt: "Ik ben voor de Europese Unie, dus ook voor deze overeenkomst". Dit is gedaald van 39 procent begin maart naar 32 procent nu.

Tabel 4.8

Welke van onderstaande uitspraken zijn voor u reden om **voor** de Associatieovereenkomst te stemmen?

(meerdere antwoorden mogelijk, basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen)

REDEN	BEGIN MRT. '16 (N=544)	EIND MRT. '16 (N=580)
De overeenkomst brengt economische voordelen voor Oekraïne	51%	47%
De overeenkomst zal de democratie in Oekraïne versterken	48%	45%
De overeenkomst brengt economische voordelen voor Nederland	39%	44%
De overeenkomst brengt economische voordelen voor de Europese Unie	41%	40%
De overeenkomst zal de mensenrechten in Oekraïne verbeteren	34%	38%
De Oekraïners willen graag meer bij de Europese Unie horen, daar moeten we ze bij helpen	37%	37%
Ik ben voor de Europese Unie, dus ook voor deze overeenkomst	39%	32%
De overeenkomst creëert een buffer tussen de EU en Rusland	33%	32%
De overeenkomst zal de corruptie in Oekraïne verminderen	23%	28%
De overeenkomst brengt meer eenheid in de Oekraïense samenleving	10%	17%
Mijn voorstem bij dit referendum is een stem voor de Nederlandse regering	11%	16%
Ik kan het niet goed overzien, maar stem voor de zekerheid voor	14%	13%
De overeenkomst zal de tegenstellingen tussen groepen in de Oekraïense samenleving verminderen	8%	11%
Ik zie alleen maar voordelen van deze overeenkomst	7%	9%
Met deze overeenkomst wordt het Oekraïners makkelijker gemaakt binnen de EU te reizen	7%	6%
Weet ik niet	1%	2%

4.4 Angst voor corruptie voert bij tegenstanders de boventoon

Ook bij de tegenstanders zien we in het algemeen weinig verschuivingen in de redenen om tegen het Associatieverdrag te stemmen. Wel lijkt het argument dat de Associatieovereenkomst vooral economische voordelen voor grote bedrijven oplevert aan kracht te hebben gewonnen. Nu noemen drie op de tien tegenstanders dit als een van de redenen om tegen te stemmen. Begin maart was dit 20 procent.⁶

De tegenstanders van het Associatieverdrag noemen als voornaamste reden van hun tegenstem dat Oekraïne een corrupt land is, waarmee beter niet samengewerkt kan worden. Dit wordt door 57 procent van de tegenstanders genoemd. Verder zien ruim vier op de tien tegenstanders 'helemaal geen' voordelen van de overeenkomst. De angst voor een toekomstig Oekraïens lidmaatschap van de EU, dat door het Associatieverdrag dichterbij zou komen, speelt in ruim vier van de tien gevallen (43%) een rol.

Tabel 4.9

Welke van onderstaande uitspraken zijn voor u reden om **tegen** de Associatieovereenkomst te stemmen? (meerdere antwoorden mogelijk, basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen)

REDEN	BEGIN MRT. '16 (N=720)	EIND MRT. '16 (N=764)
Oekraïne is een 'corrupt land' is, waar we beter niet mee samen kunnen werken	61%	57%
Ik zie helemaal geen voordelen van deze overeenkomst	46%	44%
De overeenkomst brengt toetreding van Oekraïne tot de Europese Unie dichterbij	43%	43%
De overeenkomst tussen Oekraïne en de Europese Unie is een provocatie voor Rusland	40%	39%
Met deze overeenkomst wordt het Oekraïners te makkelijk gemaakt binnen de EU te reizen	29%	32%
De overeenkomst brengt alleen economische voordelen voor grote bedrijven, niet voor kleine ondernemers of werknemers	20%	30%
Ik ben tegen de Europese Unie, dus ook tegen deze overeenkomst	23%	28%
De overeenkomst brengt geen economische voordelen voor Nederland	29%	27%
Mijn tegenstem bij dit referendum is een stem tegen de Nederlandse regering	18%	24%
De overeenkomst brengt geen economische voordelen voor de Europese Unie	26%	21%
Oekraïners zijn zelf verdeeld over de overeenkomst	21%	20%
De overeenkomst wakkert de tegenstellingen tussen groepen in de Oekraïense samenleving aan	20%	20%
Oekraïne kan beter (meer) met het Rusland samenwerken	13%	16%
Ik kan het niet goed overzien, maar stem voor de zekerheid tegen	9%	6%
De overeenkomst brengt geen economische voordelen voor Oekraïne	4%	5%
Weet ik niet	0%	1%

⁶ Dit betreft een significante stijging.

4.5 Tegengestelde perceptie van gevolgen overeenkomst in voor- en tegenkamp

Voor- en tegenstanders kijken op onderdelen totaal anders aan tegen de situatie. Opvallend is dat bijna de helft van de Nederlanders (46 procent) van mening is dat het doorgaan van de Associatieovereenkomst 'een eerste stap naar een Oekraïens lidmaatschap van de Europese Unie' is. Onder de tegenstemmers vindt maar liefst 73 procent dit, onder voorstanders is dat 31 procent. Als de Europese Unie een Associatieovereenkomst met Oekraïne aangaat, 'profiteert alleen het grootkapitaal' volgens 76 procent van de tegenstanders en 'importeren we de corruptie naar Nederland' volgens 61 procent van de tegenstemmers.

Tabel 4.10

Perceptie van gevolgen uitslag en opstelling EU, uitgesplitst naar voorgenomen stemgedrag bij referendum (n=1.630) (% (helemaal) mee eens, basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen)

	VOOR	TEGEN	WEET NIET	ALLEN, INCL. NIET-STEMMERS ⁷
Als er in meerderheid 'tegen' wordt gestemd door de Nederlandse kiezers...				
... zal dit leiden tot een Europese crisis.	6%	11%	5%	7%
... zal de Nederlandse regering de Associatieovereenkomst toch door laten gaan.	58%	70%	36%	55%
... is dat een overwinning voor Poetin (de president van Rusland).	61%	21%	31%	33%
... maakt dat niets uit voor of er wel of geen Associatieovereenkomst met Oekraïne komt.	40%	55%	31%	42%
Als er in meerderheid 'voor' wordt gestemd door de Nederlandse kiezers...				
... is dat de eerste stap naar een Oekraïens lidmaatschap van de Europese Unie.	31%	73%	45%	46%
... zet dat de Nederlandse relatie met Rusland op het spel.	15%	42%	21%	24%
... maakt dat niets uit voor of er wel of geen Associatieovereenkomst met Oekraïne komt.	35%	44%	29%	35%
Als de Europese Unie geen Associatieovereenkomst met Oekraïne aangaat...				
... laat de Europese Unie veel goedwillende Oekraïners in de kou staan.	77%	11%	32%	33%
... is dat een gemiste kans voor de handel met Oekraïne.	77%	7%	39%	34%
... zal dat de vrede en veiligheid in Europa in gevaar brengen.	21%	7%	7%	10%
Als de Europese Unie wel een Associatieovereenkomst met Oekraïne aangaat...				
... is dat goed voor de Nederlandse economie als geheel.	65%	7%	27%	28%
... komt dat de mensenrechten in Oekraïne ten goede.	67%	9%	35%	31%
... profiteert alleen het grootkapitaal (multinationale bedrijven).	24%	76%	40%	45%
... importeren we de corruptie naar Nederland.	5%	61%	18%	29%
... zal dat de corruptie in Oekraïne doen afnemen.	40%	5%	9%	15%
... zal de welvaart van gewone Oekraïners toenemen.	62%	15%	26%	30%
... zal de welvaart van de rijkste Oekraïners toenemen.	39%	75%	52%	50%

⁷ De laatste kolom geeft de percentages over alle deelnemers (n=2.375, inclusief niet-stemmers) weer.

Volgens tegenstanders profiteren gewone Oekraïners niet van Associatieverdrag

Opvallend is hoezeer voor- en tegenstanders van mening verschillen over de welvaartseffecten voor (gewone) Oekraïners. Van de voorstanders denkt 62 procent dat de welvaart van gewone Oekraïners zal toenemen als gevolg van de Associatieovereenkomst. Van de tegenstanders denkt 15 procent dit. Door het Associatieverdrag 'zal de welvaart van de rijkste Oekraïners' toenemen, verwacht 75 procent van de tegenstanders. Deze verwachting leeft ook onder een aanzienlijk deel van de voorstanders (39 procent).

4.6 Verwachtingen en gevolgen van de uitslag

Overwinning voor 'tegen'-kamp verwacht

Maar liefst 46 procent van de Nederlanders denkt dat het 'tegen'-kamp gaat winnen, ongeveer een derde daarvan (17 procent) denkt dat het 'voor' gaat winnen. Sinds we dit onderzoek uitvoeren, was nog niet zo'n groot deel ervan overtuigd dat het 'tegen' gaat winnen.

Tabel 4.11

Wat denkt u dat de uitslag van het referendum zal zijn? (basis: allen, n=2.388 tot n=3.490)

	DEC. '15	JAN. '16	FEB. '16	BEGIN MRT. '16	EIND MRT. '16
Een meerderheid stemt voor de Associatieovereenkomst	13%	16%	14%	19%	17%
Een meerderheid stemt tegen de Associatieovereenkomst	43%	41%	37%	43%	46%
Weet ik niet	44%	43%	49%	38%	37%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%	100%

Regering moet uitslag referendum volgen, zeggen tegenstemmers

De uitslag van het referendum is niet bindend. Mocht de opkomstdrempel van 30 procent zijn gehaald en een meerderheid stemt tegen, dan moeten regering en parlement nog steeds een eigen afweging maken. De volgende tekst is voorgelegd aan de respondenten: "Het referendum is geldig bij een opkomst van minimaal 30 procent. De uitslag is echter niet bindend. De Nederlandse regering beslist zelf of zij wel of niet instemt met de Associatieovereenkomst." Daarna is de vraag gesteld "Stel dat de opkomst bij het referendum 30 procent of meer is, vindt u dat de regering de uitslag van het referendum dan moet volgen, of moet de regering zelf een beslissing nemen?"⁸

Het aandeel dat vindt dat 'de regering de uitslag moet volgen' staat nu op 59 procent, beduidend hoger dan in vorige metingen. Een derde vindt dat de regering zelf een beslissing moet nemen; dit was nog 41 procent in december.

Tabel 4.12

Stel dat de opkomst bij het referendum 30 procent of meer is, vindt u dat de regering de uitslag van het referendum dan moet volgen, of moet de regering zelf een beslissing nemen? (basis: allen, n=2.388 tot n=3.490)

	DEC. 2015	FEB. 2016	BEGIN MRT. 2016	EIND MRT. 2016
De regering moet de uitslag dan volgen	48%	47%	52%	59%
De regering moet zelf een beslissing nemen	41%	38%	39%	33%
Weet ik niet	12%	14%	9%	9%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%

⁸ In de praktijk is niet alleen relevant wat de regering beslist, maar ook wat de fracties in het parlement zullen beslissen. Maar in de vraagstelling is het onderscheid tussen regering en parlement, of tussen Tweede Kamer en Eerste Kamer, niet gebruikt om de vraagstelling eenvoudig en begrijpelijk te houden.

Helft Nederlanders: regering zal bij tegenstem toch instemmen met Associatieverdrag

Aan burgers is ook gevraagd wat de regering volgens hen zal doen, wanneer de opkomsthempel wordt gehaald en de Associatieovereenkomst door een meerderheid wordt verworpen.

Slechts een klein deel (6 procent) verwacht dat de Nederlandse regering de uitslag volledig zal respecteren en het verdrag niet zal ratificeren. Bijna de helft (49 procent) denkt dat de regering toch zal instemmen met het Associatieverdrag, ondanks de uitslag van het referendum. Deze verwachting leeft nog in sterkere mate onder de tegenstanders (66 procent). Eén op de zes Nederlanders verwacht dat de regering de uitslag overneemt en opnieuw gaat onderhandelen met de EU en Oekraïne. De rest denkt dat er een andere oplossing wordt gezocht of weet het niet.

Tabel 4.13

Wat verwacht u dat de regering zal doen als de opkomsthempel van 30 procent wordt gehaald en de meerderheid TEGEN stemt? (basis: zou zeker of waarschijnlijk gaan stemmen)

	VOOR	TEGEN	WEET IK NIET	ALLEN, INCL. NIET-STEMMERS ⁹
De regering zal de uitslag van het referendum dan...				
overnemen en de Associatieovereenkomst niet goedkeuren	5%	7%	3%	6%
overnemen en opnieuw gaan onderhandelen met de andere EU-lidstaten en Oekraïne over de Associatieovereenkomst	24%	12%	25%	17%
niet overnemen en de Associatieovereenkomst toch goedkeuren	44%	66%	35%	49%
een andere oplossing zoeken	17%	7%	15%	11%
weet ik niet	10%	8%	22%	17%
TOTAAL	100%	100%	100%	100%

⁹ De laatste kolom geeft de percentages over alle deelnemers (n=2.375, inclusief niet-stemmers) weer.

5

HOOFDSTUK

Onderzoeksverantwoording

5. Onderzoeksverantwoording

Vijfde meting eind maart

De vijfde meting is uitgevoerd tussen vrijdag 25 maart en maandag 28 maart 2016. Aan deze meting namen 2.382 Nederlanders (18+) uit het I&O Research Panel deel.

Vierde meting begin maart

De vierde meting is uitgevoerd tussen vrijdag 4 maart en maandag 7 maart 2016. Aan deze meting namen 2.510 Nederlanders (18+) uit het I&O Research Panel deel.

Derde meting in februari

De derde meting is uitgevoerd tussen vrijdag 29 januari en maandag 8 februari 2016. Aan deze meting namen 2.388 Nederlanders (18+) uit het I&O Research Panel deel.

Tweede meting in januari

De tweede meting vond plaats van dinsdag 12 januari tot donderdag 21 januari 2016. Hier deden 2.550 respondenten aan mee. Deelnemers waren afkomstig uit het I&O Research Panel, onder wie degenen die via de BAG-steekproef in december geworven zijn.

Eerste meting in december

I&O Research voerde, in samenwerking met de Universiteit Twente, van donderdag 3 december tot en met zondag 20 december 2015 een eerste meting uit naar de standpunten en ervaringen van Nederlanders met betrekking tot het referendum over de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne. Dit onderzoek is online uitgevoerd.

In totaal hebben in deze periode 3.490 Nederlanders aan het onderzoek deelgenomen. Van de deelnemers is 81 procent afkomstig uit het I&O Research Panel (n = 2.838). Daarnaast is een aanvullende steekproef benaderd van adressen met een woonfunctie vanuit de Basisregistraties Adressen en Gebouwen (BAG). Via een schriftelijke uitnodigingsbrief is aan de jongste bewoner (van 16 jaar of ouder) gevraagd om de vragenlijst online in te vullen. Dit betreft 19 procent van het totale aantal deelnemers (n = 652).

I&O Research Panel

Het I&O Research Panel is geworven op basis van aselechte personen- en huishoudensteekproeven op traditionele manier (geen zelfaanmelding). De respondenten hebben geen financiële vergoeding gehad voor hun aanmelding voor het panel. Ook voor deelname aan dit onderzoek kregen respondenten geen vergoeding. De onderzoeksresultaten van burgers zijn na herweging op geslacht, leeftijd, provincie en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 representatief voor Nederlanders van 18 jaar en ouder, voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Dit is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard.

I&O Research

I&O Research is een maatschappelijk betrokken bureau voor beleids- en marktonderzoek. Het is onze missie bij te dragen aan beter onderbouwde keuzes van onze klanten, op basis van onderzoek en advies. Wij werken voor overheids- en non-profitorganisaties. I&O Research is de laatste jaren gegroeid tot het achtste marktonderzoeksbureau van Nederland. In de sector 'overheid & onderwijs' is I&O Research de nummer 1 (volgens de MarktOnderzoeksAssociatie, MOA). I&O Research heeft vestigingen in Amsterdam en Enschede.

I&O Research is lid van de MarktOnderzoeksAssociatie (MOA), maakt deel uit van de Research Keurmerk Groep en onderschrijft de internationale ICC/ESOMAR gedragscode voor markt- en sociaalwetenschappelijk onderzoek. I&O Research is ISO 9001 en ISO 20252 gecertificeerd. Het online onderzoekspanel (I&O Research Panel) is ISO 26362 gecertificeerd. Dit is de norm voor online en offline access panels.

